

Цитована література

1. Винниченко В. Твори. — К., 1929. — Т. X. — 204 с.
2. Винниченко В. Твори. — К., 1926. — Т. XII. — 178 с.
3. Винниченко В. Твори. — К., 1927. — Т. XIII. — 204 с.
4. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. — К., 1998. — 656 с.
5. Жижек С. Метастази насолоди. — К., 2000. — 188 с.
6. Мамардашвили М. Психологическая топология пути. — СПб., 1997. — 576 с.
7. Ницше Ф. Избранное: В 2 т. — М., 1991. — Т. II. — 416 с.
8. Сахновский-Панкеев В. Драма: конфликт, коллизия, сценическая жизнь. — Л., 1969. — 225 с.

Леся Синявська

**"ФОРМУЛА ЩАСТЯ" У РОМАНІСТИЦІ
ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЕМІГРАЦІЙНОГО
ПЕРІОДУ**

Вагомою, але й досі належним чином не осмисленою складовою частиною прозової спадщини Володимира Винниченка є його романістика. Як слушно зазначають дослідники, "вона виразно розпадається на дві рівновеликі частини. Першу складають соціально-психологічні романи, написані митцем до його еміграції 1920 року. Це романи "Посвій" і "Божки", "Чесність з собою", "Рівновага", "Хочу!", "Записки кирпатого Мефістофеля", "Заповіт батьків" [1, 175]: "Сосячна машина", "Поклади золота", "Вічний імператив", "Лепрозорій", "Нова заповідь", "Слово за тобою, Сталіне!".

Автори даної класифікації романів письменника, простеживши видавничу історію творів та з'ясувавши особливості їх рецепції, конста-

тують, що "романній творчості В. Винниченка — а це величезний своєрідний материк — судилася не проста доля" [1, 134]. Об'єктивність висновку дослідників переконливо підтверджується, зокрема, тим фактом, що один із романів В. Винниченка — "Лепрозорій" — опублікований тільки через шістьдесят років після того, як був написаний [2]. І хоча критичне осмислення "Лепрозорію" почалося ще задовго до його публікації — у виданому у Нью-Йорку 1981 року дослідженні Семена Погорілого "Неопубліковані романи Володимира Винниченка" [3], все ж оприлюднення тексту роману, що відбулося наприкінці XX століття, відкриває нові можливості для його вивчення, зокрема передбачає множинність дослідницьких інтерпретацій. Однією із таких, поки що небагатьох, інтерпретацій і є пропонувана стаття.

Роман В. Винниченка "Лепрозорій" належить "до творів Муженського циклу (1934–1951) [4, 81], тобто до тих творів, які були написані у селищі Мужен на півдні Франції, куди Винниченки, придбавши невелику садибу, перебралися на постійне місце проживання. Сталося це восени 1934 року. Переїзд із Парижа був вимушений, здійснений під тиском несприятливих для В. Винниченка обставин: це "і нестабільність обстановки у французькій столиці, і майже повна відсутність гонорарів: з одного боку, його п'єси зникають з конів європейських театрів, а з другого — в Україні через розгул терору проти діячів культури самого Винниченка запламбовують як "старого вовка української контрреволюції" ("Червоний шлях", 1933, № 10), а належний йому гонорар конфіскується ухвалою Наркомфіну РРФСР" [4, 81].

У "Закутку", як було названо муженську садибу Винниченків, обоє — письменник і його дружина — "працювали на городі, в саду до сьомого поту. Від урожаю залежало їхнє життя" [1, 55]. Господарювання відбирало багато сил і часу, але, незважаючи на це, В. Винниченко не полишав літературної праці: вів щоденник, писав листи, статті, пристрасний "Заповіт борцям за визволення", готував двотомне етико-філософське дослідження "Конкордизм", нарешті, творив романи.

Як цілком справедливо зауважила Галина Сиваченко, "у романах Муженського циклу не можна не помітити однієї досить суттєвої риси

творчої манери Винниченка. Він завжди, практично, пише про себе. Всі його твори — це своєрідний метароман його життя" [4, 82].

У зв'язку з цим важливо наголосити, що ще десь за півтора року до переїзду в Мужен Володимир Винниченко "перебудовує своє особисте життя, розпочавши цю перебудову з системи харчування. Треба зазначити, що система харчування, якої дотримувалися родина Винниченків, ґрунтувалася значною мірою на ідеях швейцарського лікаря дієтолога М. Бірхера-Беннера, котрий підходив до проблеми харчування з позицій натурфілософії. 1903 р. він видав книжку "Принципи дієтичного лікування, застосовані на енергетиці" (в Росії вона була видана 1914 р.). Він вважав, що сонячне світло, яке матеріалізується в рослинах, надає цінності всім продуктам. Харчова ж цінність і поживність вареної їжі різко знижується. Енергетичну цінність їжі М. Бірхер-Беннер визначив словам "сонце світить в наших тканинах". На думку про знайомство Винниченка з ідеями швейцарського вченого наводить і роман "Сонячна машина", в центрі якого виробництво "сонячного хліба". З комплексної терапії швейцарського вченого Винниченко запозичив, крім того, ідеї, які сьогодні вважаються основними елементами біологічного омолодження. Перше місце Володимир Кирилович відвів дієтотерапії. Поряд з цим Винниченки, слідом за Бірхером-Беннером, дуже широко застосовували психотерапію (психоаналіз), фізіо- та гідротерапію, а також кінезітерапію, або лікування за допомогою гімнастики. З подиву гідною силою волі, самодисципліни, що межувала з самокатуванням аскета-фанатика, Винниченко разом з дружиною, котра свого часу закінчила медичний факультет Сорбонського університету і була досить добре ознайомена з новими віяннями у медицині, вже з середини 1932 р. запровадив новий режим, відмовившись від паління, вживання алкоголю, від усіх страв, застосованих на вбивстві живих істот, включаючи рослини, тобто, від вареної їжі. Гасло "повернення до матінки-природи" стає, таким чином, провідним у його житті" [4, 84].

Покажемо є, наприклад, такий щоденниковий запис В. Винниченка, зроблений 14 лютого 1937 року: "У Кричевських. Вже ні чарчини, ні ковбаски, як колись. Лише горіхи і рис. Нові погляди" [5, 62].

Ці погляди В. Винниченко прагне прищепити усім землянам: "Протягом довгих років тяжкої праці й глибоких роздумів він завершив велику філософсько-соціологічну працю, "найкращу дитину свою" — "Конкордизм". За його задумом, це мала бути перша програмова абетка оновлення суспільного життя. По суті, це була утопічна теорія розбудови нового, ідеального суспільного ладу і нових людей" [4, 84].

Латинське слово "concordia" в перекладі на українську мову означає "погодження, угода". Суть концепції конкордизму полягала, за словами В. Винниченка, виписаними Галиною Сиваченко із машинопису його праці "Конкордизм", у виробленні "системи лікування та реорганізації сил сучасного людського організму (чи то індивідуального, чи то колективного), сил як фізичних, так і психічних, системи, базованої на рівновазі та погодженні тих сил" [4, 81].

Поширенню ідей конкордизму мав служити, згідно із задумом В. Винниченка, не тільки етико-філософський трактат "Конкордизм", а й цілий ряд художніх творів. Ось чому "всі твори Муженського циклу є своєрідними художніми" [4, 81] втіленнями Винниченківської концепції конкордизму.

Другим у ряду творів Муженського циклу був роман "Лепрозорій", датований 1938-м роком. Його створення було, за словами автора, "ясною, радісною роботою", яка тривала всього два місяці.

Незрівнянно тривалішим виявився період між датою створення (1938 р.) і датою публікації (1999 р.) роману — шістьдесят один рік! Ніби передбачаючи, що шлях твору до читача вимірюватиметься кількома десятиліттями, Володимир Винниченко почав свій твір зверненням до видавців, яке виголошене від імені Івонни Вольвен: "Я вас дуже прошу, панове видавці, не кидати, не дочитавши до кінця, мого рукопису. Кажуть, що ви тільки починаєте читати рукописи авторів і зараз же кидаєте їх до коша. (А авторам пишете: "Ми з великим інтересом прочитали вашу надзвичайно цікаву працю, але, на жаль, ми не можемо видати її в нас, бо...).

Мені казали, що, коли абсолютно правдиво записати шматок того життя, в якому живеш, і зробити з нього те, що зветься романом, то він неодмінно мусить бути цікавим. Я так і зробила. Я чесно признаюсь:

я дівчина й мені всього двадцять років. Але я сподіваюсь, ви ж розумієте, що не в роках річ. В історії людства були випадки, і я сама про них читала, коли майже діти писали цілі філософські трактати. Я — не філософ, але я, наприклад, маю дуже добру пам'ять. Я чисто все пам'ятаю, всі слова, думки, рухи, сцени, обличчя людей, з якими жила, і можу переказати та описати все з абсолютною точністю.

А головне, з цілковитою правдивістю - як про саму себе, так і про тих людей.

Я багато читала тих книг, які полюбляє читати широка публіка, які її захоплюють. Признаюсь: убивства у моїй історії немає, але воно отот мало статися. Отже, вас це повинно відразу зацікавити, правда ж? Ага, а ще кохання є в моєму романі. Отож ви не повинні відразу ж занудитись, що решта... Але про решту ви самі прочитаете в книзі, якщо візьметесь читати.

Отож дуже-дуже прошу вас: не кидайте відразу ж рукопис до коша. Може, у вас знайдеться тоді бажання, (а, значить, і можливість) видати його книжкою. З його кінця ви самі побачите, як це для мене (а, може, й для інших) надзвичайно важливо.

З хвилюванням і чеканням Вашої відповіді Івонна ВОЛЬВЕН" [2, № 1-2, 3].

Появу такого підпису — Івонна Вольвен — під зверненням "До видавців" не слід розцінювати як випадкову. "Прізвище Volvin, — зазначила Галина Сиваченко, — утворено з двох перших складів імені та прізвища письменника у французькій транскрипції. Отже, Івонна Вольвен — псевдонім Володимира Винниченка, на водночас авторка роману і головна його героїня" [4, 81].

Хто ж вона — ця двадцятирічна юнка, якій Володимир Винниченко довірив і доручив оприлюднити його "формулу щастя" для всього людства?

Як стає зрозуміло із характеристики Івонни, вона живе на півдні Франції — на хутірці поблизу Канн — разом з батьком та двома братами. Уся родина харчується лише сирим рослинною їжею, яку сама ж і вирощує. Працювати доводиться багато і тяжко, і щоб хоч якоюсь мірою полегшити цю працю, Івонна вирушає до Парижа з надією вла-

штуватися на роботу і заробити стільки грошей, щоб можна було придбати трактор. Ще по дорозі до столиці випадок зводить Івонну з відомим професором медицини Матуром. Історія їх взаємовідносин є у романі наскрізною, вона не позбавлена таємничості, інтриги, які і стають запорукою читабельності непростого для сприйняття "роману ідей" [4, 85].

Неабияк зацікавившись незвичайною дівчиною, пересвідчившись у її феноменальній пам'яті, Матур сприяє тому, щоб Івонні замовили проведення анкети серед паризького люду. Дівчині належало з'ясувати, що таке щастя. Єдиною умовою при цьому було те, "що цю анкету слід тримати в секреті. Бо, коли про неї довідаються газетні репортери (а вони нишпорять скрізь, як мисливські пси), про неї негайно буде надруковано в газетах. А тоді вже ні щирості, ні об'єктивності від опитуваних людей годі сподіватися. Тут вже втрутаються партії, і кожна по-своєму почне вмовляти читача через свою пресу, що таке щастя, і вся анкета зведеться до тої самої партійної гризні" [2, № 1–2, 29].

Розмови з кількома сотнями людей, записування їхнього розуміння щастя не минули безслідно і для самої Івонни. Особливо вразили дівчину слова письменника Клода Бертеле, який відказав, що не знає, що таке щастя. "Це була, — зізнається Івонна, — перша така відповідь. З трьохсот двадцяти опитаних триста дев'ятнадцять знали. Дехто не хотів відповісти, більшість одповіла, але ніхто не мав сумніву, що він точно й безпомилково знав, що таке щастя" [2, № 1–2, 41]. Відомий письменник, який уже завершував свій життєвий шлях, звертаючись до Івонни, запитує: "...Чому на всій планеті немає жодного інституту для вивчення проблем щастя? Чому була така сила всіляких конгресів, і чому ніколи не було конгресу бодай для постановки запитання про сенс щастя? Ви не знаєте, моя дитино, чому воно так?" [2, № 1–2, 42].

Ця сповідь Клода Бертеле, як і відповіді багатьох інших парижан, спонукали Івонну Вольвен замислитися над проблемами планетарними — такими, які стосуються всієї людської цивілізації. І не тільки замислитись, а й зробити свої розмірковування надбанням багатьох інших людей, тобто написати роман про можливі шляхи до можливого щастя для всіх. У здійсненні цього вирішальну роль відіграла заповідь Клода

Бертеле, у якій легко вгадується творче кредо пореволюційного і вже еміграційного Володимира Винниченка. Прохаючи Івонну передати людям його скромний заповіт, Клод Бертеле наголошує: "Скажіть їм: немає більшої, почеснішої, немає великодушнішої і прекраснішої мети та сенсу існування як окремих людей, так і цілих націй, як творення щастя. Не сили, не могутності, не панування, не розкошування, а щастя. Розумієте? А колегам моїм, письменникам, митцям, перекажіть, що немає вищої, цікавішої теми для їхніх творів, як щастя. Багато писалося і пишеться романів на всякі теми. Кохання, злочинства людей, слава і так далі. Багато і я попсував цими темами паперу. Але найбільше мені сором за себе через те, що не насмілюся взятися за цю найпотрібнішу тему" [2, № 1–2, 42].

Володимир Винниченко у значно молодшому віці, ніж сімдесятишестирічний Клод Бертеле, усвідомив, яка саме тема є "найпотрібнішою", і присвятив їй переважну більшість творів, написаних в еміграції.

Запропонувати власну "формулу щастя" В.Винниченка змусило усвідомлення недосконалості сучасного письменникові світу. У численних діалогах-диспутах, що відбуваються між професором Матуром та Івонною Вольвен, обґрунтовується думка, що людство "безнадійно і всебічно хворе. Не тільки фізично, а й духовно" [2, № 1–2, 54]. Воно порівнюється з прокажельнею (звідси і назва роману — "Лепрозорій"): "...Я маю такий образ, — каже професор Матур. — Немов десь у якійсь країні, немовби в Індії, є велика прокажельня, концентраційний табір для прокажених. Ями - величезна долина, з усіх боків оточена крутими скелястими горами. Долина досить родюча, в ній є все, потрібне для життя і праці. І от у цю прокажельню народ скидає своїх хворих на проказу. Потрапивши туди раз, прокажений уже ніколи більше звідти не виходить. Втекти звідти неможливо, ніяк. Але існувати можна. І прокажені існують у тій велетенській ямі немовби нормально: в них і свої закони, і своя мораль, і своя ієрархія, все своє, як у справжніх людей. І кохаються, і женяться, і дітей плодять, все немовби по-справжньому. Але вони в постійній, страшній, безнадійній хворобі. Вона, ця хвороба, спочатку зовсім непомітна, але дедалі то все більше та більше захоплює організм, отрує його, руйнує і, нарешті, задушє... І от, мій

друже, сучасне життя людства на землі — це є велетенська прокаже-льня. Це — планетарна яма, повна хворих на фізичну й духовну про-казу. Ми — прокажені..." [2, № 1–2, 61].

На думку О.Д. Гнідан та Л.С. Дем'янівської, "планетарний образ лепрозорію з його характерними ознаками: війнами (гострі пароксизми хвороби), деспотизмом маніакальних ідолів-параноїків (Сталін-Гітлер-Муссоліні), засиллям мініатюрно-наркотичних лепрозоріїв розпусти ("трикутники кохання", оргіяльні "вірменські бані", смакові оргії та смакові епідемії взагалі й кремлівські зокрема, вимучене "дроблення кохання", гіпертрофований егоїзм й жорстока боротьба партій) — зма-льований у романі в усіх вимірах, точно, конкретно, зримо" [1, 196].

Створюючи планетарний образ лепрозорію, романіст при цьому наголошує на тому, що людство не знає і не бачить виходу із "велетен-ської прокажельні", у якій опинилося. Цей наголос постає як наслідок наявної у романі В.Винниченка переконливої критики тих суспільно-політичних теорій, які у тридцяті роки були у світі панівними. Не випадково Івонна Вольвен, прибувши у Париж, оселяється у свого дядька П'єра, члени родини якого є представниками різних політичних партій: сам дядько П'єр — соціаліст, його дочка Жільберта — націона-лістка, пасинок Бернар — комуніст-сталініст, небіж дружини Жак — фа-шист. Зрозуміло, що члени родини, з якою доля звела Івонну Вольвен, по-різному оцінюють становище у Франції і світі, різними уявляються їм шляхи у майбутнє. Таким чином, запеклі родинні суперечки відби-вають палітру планетарних дискусій, які велися між представниками різних політичних сил. Жодна із цих сил, як переконує романіст, не спроможна вивести людство на шлях до всепланетного щастя.

Особливого значення, з огляду на таку позицію В. Винниченка, набуває у "Лепрозорії" оцінка революційних перетворень взагалі і практики їх здійснення у Радянському Союзі зокрема. У діалозі з Івон-ною Вольвен професор Матур обґрунтовує безперспективність револю-ції як способу досягнення щастя. Звертаючись до співбесідниці, Матур застерігає: "...Не кидайтесь рятувати тих, що на їхні плечі дряпаються дужчі. Крім страждання, розчарування і болю, вам самим це нічого не дасть. Навіть коли б ви допомогли визволитися на дні з-під ніг тих, що

стоять згори, то що б це могло дати? Ну, нижчі визволилися б, підгорули б під себе горішніх, вилізли б їм на плечі й самі теж почали б пнутися до сонця, до волі, геть із прокажельні. Але чи дало б це їм ту волю й те сонце? Ніколи. В Росії нижчі прокажені стягли з себе горішніх прокажених і самі вилізли їм на плечі. Ну й що? Стали щасливі? Самі ж їхні розчаровані прихильники кричать тепер, що ніде по всій прокажельні нещасніших, ніж у Росії, немає" [2, № 1–2, 62].

Красномовним підтвердженням висновку професора Матура служить зображена у романі історія прозріння французького комуніста Бернара. Бернар фанатично вірив у доцільність і справедливість здійснюваних комуністичних перетворень. Прагнучи вочевидь пересвідчитися у цьому, просиджував "над своїм французько-російським підручником" [2, № 3–4, 39]. Нарешті, мрія Бернара збулася - він вирушив до Москви. Про те, що там побачив, розповідав "безживним голосом": "Спочатку, як приїхав, він був, розуміється, в захваті. ...Потім почав він помічати факти, які кричуще розходилися з цим захватом і з тим, у що він вірив. Він почав їх перевіряти. І що далі перевіряв, то дужче випиналось оте розходження. Особливо вразили його страшенні злидні, з одного боку, і розкошування других, вершечків партії, комуністів! Комуністів! А так само страшенний, лютий, нічим, на його думку, не виправданий деспотизм і терор тих самих комуністів. Ко-му-ніс-тів, тих самих, яким він так вірив. А бруд, а вбогість буденного життя мас, а затурканість, а темність їхня така, що він не міг уявити собі, що взагалі де-небудь, навіть не в країні соціалізму, а в найодсталішій країні світу може бути щось подібне" [2, № 3–4, 72].

У численних діалогах-диспутах, що відбуваються між різними персонажами роману В. Винниченка, акцент зроблено на вразливих аспектах теорії і практики найвпливовіших політичних сил планети. Івонна Вольвен — учасниця і свідок цих диспутів — приходять до висновку, подолавши сумніви і вагання, що єдиною запорукою всепланетного щастя може бути лише конкордизм. У цьому Івонна намагається переконати усіх, хто тільки трапляється на її шляху.

Забезпечити повернення людини і людства до втраченої гармонії з природою — це та мета, заради якої Івонна Вольвен наважується роз-

повіді історію, яка з нею сталася, усім своїм сучасникам: "І ось тепер сиджу в своїй хатинці і дописую оці рядки. Потім ще раз перечитаю все батькові й братам, ми ще раз похвилюємось і вишлемо до видавництва наш апель. І тоді чекатимемо відгуку на нього наших ближчих і дальніх співжителів прокажельні" [2, № 5–6, 80].

Чекати публікації твору довелося, як уже зазначалося, шістдесят один рік. Коментуючи цей факт, автори дослідження "Володимир Винниченко" зазначили: "З жалем і болем можна сьогодні констатувати: якщо не у вигляді літературного твору, то цікавого, захоплюючого кінофільму пророчі думки митця, його прогнози й попередження дійшли б до людини напередодні другої світової війни і, якщо б і не зупинили її кривавого колеса, то принаймні багатьох змусили б оглянутися на те, що відбувається, і спробувати осмислити його. Та здебільшого слова пророків роздратовано відкидаються сучасниками й осмислюються надто пізно" [1, 197].

Внаслідок різних обставин відкинута була і "формула щастя", запропонована українським письменником Володимиром Винниченком наприкінці 30-х років ХХ століття. Публікація "Лепрозорію" у 1999-у році, як зазначила Галина Сиваченко, "можливо, видасться декому трохи запізною. А може, коли уважно вчитаєшся в текст роману — навдивовижу своєчасною і актуальною" [4, 81].

Про нашу оцінку характеру публікації переконливо свідчить дана стаття.

Цитована література

1. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко. — К.: Четверта хвиля, 1996. — 256 с.
2. Винниченко В. Лепрозорій // Вітчизна. — 1999. — № 1–2. — С. 2–63; № 3–4. — С. 22–72; № 5–6. — С. 20–80.
3. Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка. — Нью-Йорк, 1981.
4. Сиваченко Галина. Текст роману в контексті долі // Вітчизна. — 1999. — № 5–6. — С. 81–85.
5. Щоденники Володимира Винниченка (1932–1937) // Слово і час. — 2000. — № 9. — С. 52–64.